

на демилитиризована, али се не каже у ком смислу. По логици ствари, то би требало схватити апсолутно. Међутим, ваља нагласити да се она тако зове јер је римским уговорима у њој било забрањено НДХ да држи гарнизоне и изграђује војне инсталације и да је управо она била посједнута талијанским окупационим трупима за које је НДХ плаћала високе окупационе трошкове, исто као и за њемачке трупе на њемачком окупационом подручју.

Побољшању текста и потпуности прилога чини ми се да би допринијела и адекватнија периодизација, као и покушај да се дају укупни показатељи напора и ефеката. Напомињем само да од дванаест дивизијских војних формација у Босни и Херцеговини није поменуто пола (27, 38, 39, ј 53. ударна дивизија, те Унска оперативна група и 3. дивизија народне одбране), а завршне операције су штуро приказане. У том оквиру, мостарска операција је временски сведена на једну етапу, а најважнија — сарајевска — није ни поменута.

На крају сматрам да се треба оградити од извјесних тонова у дискусији и пажњу Друштва (које се у ову важну заједничку акцију неадекватно и касно укључило) и научне јавности усмјерити на конкретна побољшања појединих прилога, што сматрам и основним циљем овог скупа.

Мухамед Филиповић

ОБЛАСТ ХИСТОРИЈЕ И ХИСТОРИОГРАФИЈЕ У ЕЈ — БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА*)

Поштовани друже Сућеска,

Вашим писмом од 4. маја 1984. године, обавијестили сте ме да Научна секција ДИ БиХ организује, дана 20. маја у 9,30 часова, дискусију о Прилозима из историје народа БиХ у ЕЈ, те

*) Ранији главни уредник Редакције Енциклопедије Југославије за СР Босну и Херцеговину, проф. др Мухамед Филиповић, није присуствовао скупу историчара 29. 05. 1984, али је поводом његовог припремања и одржавања упутио опширније писмо председнику Научне секције Друштва историчара Босне и Херцеговине, проф. др Авди Сућески. То писмо није презентирано учесницима ове расправе првенствено зато што је његов основни садржај видно излазио из оквира јасно и прецизно утврђене теме овог скупа.

Редакција Прилога је, ипак, стала на становиште да је ради ширег и цјеловитијег увида у односну проблематику овом приликом корисно објавити и поменуто писмо проф. др Мухамеда Филиповића, сматрајући се, истовремено, обавезном да изрази своје резерве према одређеним гледиштима и оцјенама његовог аутора.

ме истим писмом позвали да узмем учешћа у раду тог скупа. На позиву Вам срдачно захваљујем, а у складу с мојим писмом о истој ствари од марта мјесеца ове године, желим Вас упознати с мојим гледиштима о цијелом овом питању и да овим прилогом унеколико допринесем да се Ваша намјера оствари под што повољнијим увјетима. Своје гледиште ћу изложити у три дијела и то како слиједи:

1. Мишљење о сврси и значењу оваквих дискусија и о критеријима под којима би било могуће водити једну озбиљну знанствену расправу о предмету;

2. О условима и приликама под којима су рађени историографски прилози за Друго издање ЕЈ, чији је први том изашао 1980. године, а други 1981. године, док ће цијела серија од десет томова излазити још дуго;

3. О прилозима из тих области, њиховим ауторима и рецензентима прилога, те о опћем поступку и методи израде, припремања и редигирања прилога и њиховом штампању.

Ад. 1. Како сам, у своме писму од марта мјесеца ове године, нагласио начелни сам пртивник скупова који су организовани због разматрања и оцјене детерминираних радова цијелог низа људи и институција и то из следећих разлога:

а) Основни вид знанствене комуникације, а посебице критике одређених врста прилога у информативним публикацијама, а Енциклопедија Југославије је првенствено информатичка публикација, јесте критичка ријеч у одређеним стручним и опћим публикацијама те намјене. У тим условима и оцјену и похвалу, па и критичку ријеч, могуће је диференцирано и аргументовано изрећи, као што је могуће и водити одговарајућу расправу о питањима која могу бити евентуално спорна.

б) Скупови који у оваквим случајевима сложених подухвата у науци, долазе, *post hoc*, могу бити успјешни уколико су припремани на такав начин да у припремама тих скупова учествују и они људи који су радили одређени посао, те да имају прилику, прије расправе, изложити своја полазишта, увјете под којима су радили, критерије које су морали задовољити итд. У противном, може да се деси цијели низ неспоразума, који не могу, по правилу, допринијети ништа самој ствари, већ напротив, створити даљње неприлике.

ц) Карактеристично је да појава скупова професионалних организација, које се јављају као организатори одређених облика знанственог рада, води поријекло из совјетске праксе и да су они, по правилу, били облик контроле и притиска одређених политичких снага на знанствену мисао, о чему свједоче бројне дискусије о дјелима цијелог низа знанствених радника у СССР-у, из чега су проистекле немиле посљедице по знанствени рад. На-

равно, нико не мисли да у овом случају има имало таквих интенција, или да наши укупни друштвени односи дозвољавају стварање таквих односа, али се, такођер, поучен искуством одређених таквих расправа, нпр. разговор о Дедијеровим књигама или дискусије о прилозима из књижевности у ЕЈ у организацији Удружења књижевника БиХ, не могу отети утиску да остаји, тенденције или неспоразуми на тој линији, а то значи прије свега политичке, а затим личне рачунице, у оваквим случајевима нису искључени.

д) Тешко је, готово немогуће, практично организирати расправу о више стотина прилога, које су радили бројни аутори из БиХ и цијеле Југославије, на једном оваквом скупу и уз нужно учешће и тих аутора, те њихових рецензената и других људи који су били повезани са процесом њиховог рада. Такве дискусије, које су нужно крње и у погледу садржаја и у саставу, а особито у погледу учешћа самих аутора, своде се на дискусију о само неким прилозима, чиме се чини неправда ауторима осталих прилога, уколико је тон расправе позитиван, а у обратном случају, наравно, онима чије се дјело узима у фокус. При томе се обавезно губи из вида да је Енциклопедија једно јединствено дјело.

е) Веома је тешко одредити и угао приступа оваквим дјелима. Наиме, сви ми знамо да су енциклопедије информацијска, а не првенствено актуелно знанствена дјела и да оне настају, те да се за њих пишу прилози, под специјалним увјетима нужде информатичког приступа, методе излагања и критерија, што захтијева, прије свега, да се та дјела разматрају и са тог стајалишта, те да се њихова знанствена основаност проматра првенствено из угла принципа знанствене информатике, а не из угла специфичности знанствене обраде неких појава у текућој знаности.

Сви горе наведени разлози и многи други, које у овој прилици не желим износити и који нису најважнији, упућују ме на скептичан однос према Вашој намјери и самој дискусији, мада јој нипошто не одричем најбоље и највише моралне, знанствене и педагошке интенције. Мимо наших интенција, ствари често могу да се крећу по својој сопственој природи, те се у овим примједбама има у виду управо та природа ствари, а не интенције људи, за које вјерујем да су најбоље.

Ад. 2. Израда једног таквог дјела, какво је Енциклопедија Југославије велики је и замашан знанствени, културни, финансијски и организациони подухват. Као такав, тај посао је одређен многим опћим моментима и увјетима. Ти увјети могу се, пак, разложити на три главне групе увјета и то:

- а) Знанствени увјети;
- б) Организацијски увјети;
- ц) Опћи друштвени и финансијски увјети,

Знанствени увјети израде енциклопедије могу се, исто тако, разложити на своје моменте и то: (прво) опћи знанствени развој и развој у појединим знаностима, као опћи предувјет за израду самог дјела, те (друго) специфични енциклопедистички информатички увјети, који одређују начин, вријеме и критерије презентације материјала који је елабориран.

Због потреба јаснијег сагледавања саме ствари, ми ћемо ове двије врсте знанствених претпоставки израде енциклопедије, изложити. Први, опћи увјет приређивања једне квалитетне енциклопедијске публикације јесте одговарајући степен знанственог развоја у оној земљи која предузима такав сложени знанствени покушај. У овом случају ради се о степену развоја историографије у Босни и Херцеговини и њеној способности да алиментира енциклопедистику и пружи знанствену основу за израду прилога из одговарајуће области. Стање историографије у БиХ, како је познато, а особито детаљно и критички приказано у публикацији »Савјетовање о историографији Босне и Херцеговине 1945—1982«, у издању АНУБиХ, Посебна издања, књ. LXV Одјељење друштвених наука бр. 12, није нимало повољно. Прилози у тој публикацији показују да су остварени одређени напреди у многим областима, али исто тако и да је опћи развој ове науке далеко иза потреба друштва, знанственог рада и културних потреба босанскохерцеговачке средине. Прилози и дискусија на том савјетовању, такођер, показују да је стање критично управо у најважнијим, најмање освијетљеним и елаборираним периодима. Иако немамо детаљних прегледа, осим веома вриједне Библиографије југословенске оријенталистике, из пера Бисере Нурудиновић, ипак се из цјелокупне елаборације и других извора види да особито заостају проучавања османског и периода старе босанске државе, тј. раног периода словенске историје на тлу Босне и Херцеговине. Према подацима Р. Петровића, у наведеном периоду је штампано 20 монографских дјела из области историје БиХ, од чега је мањи дио оних која се односе на ова два периода. Одбрањено је и 14 теза из области историје БиХ и још 8 оних које, поред главне теме, обрађују и БиХ. Фонд за науку, односно СИЗ науке БиХ, финансирао је у наведеном периоду 47 радова из историографије, од којих су неки из области истраживања извора за Хисторију народа БиХ, али који нису сви реализирани, нити су као објављене монографије или извори доступни јавности. У ове је активности СИЗ уложио 10.889.800,— динара. К томе се има додати и онај дио средстава којима је финансиран пројект »Хисторија народа БиХ« у режији Комисије за историју народа БиХ АНУБиХ, те средстава која заједница даје за рад института који у цјелости или дјелимично раде и на проблемима повијести БиХ, као што су Центар за балканологију, Земаљски музеј, Оријентални институт, Институт

за историју, те други институти и архиви, као што су Архив БиХ, Архив и Институт за историју у Бањој Луци и другдје. Исто тако, значајан допринос развоју истраживања дали су и листови и часописи, као што су Гласник ЗМ, Годишњак ДИБиХ, ПОФ, Гласник архива и друштва архивиста, Прилози Института за историју у Сарајеву и публикације, као што су Monumenta Turcica.

Међутим, иако постоји, истина тек развијена и још недовољно оспособљена и кадровима и искуством и средствима, мрежа институција и гласила, може се рећи да она, као и уложена средства, не дају одговарајуће резултате, а особито да такве резултате нису давали све до посљедњих пет-шест година. То показује чињеница да је релативно мали број дјела настао из области које су кључне, с једне стране, док се, с друге стране, показује да у неким другим срединама, рад на питањима, нпр. средњовјековне повијести БиХ, стоји исто тако добро или и боље него код нас. Фонд дјела из периода националне повијести, која је овдје највише важна, релативно је мали и своди се на радове А. Бабића, Д. Којић, П. Анђелића и М. Вега, те у новије вријеме неких млађих. Може се рећи да многи аспекти наше средњовјековне повјести нису освијетљени, те да осим радова Д. Којић о градовима и њиховој активности, Анђелића о тврђавама, гробовима, печатима и сл., те М. Вега о питањима ране повјести Хума и другим питањима, ми немамо довољно ни монографских, а посебице синтетичких дјела из ове области. Ту још увијек стоји као једина основа синтезе рад А. Бабића. Може се рећи да ни објављивање извора не стоји много боље. Покушај ЗМ да изда све средњовјековне натписе није доведен до краја а све остало је остало спорадично, па се извори за средњовјековну босанску повјест још увијек налазе разбацани и дјелимично неоткривени и некаталогизирани, а приједлог М. Шуњића да се они издају у једној едицији није наишао на пријем.

Још је, може се са сигурношћу рећи, теже стање са историјом БиХ за вријеме османске власти. Ту је стање изучености извора теже. Многи извори, поглавито они турске провенијенције, уколико су и пронађени и снимљени, нису ни из далека изучени нити опремљени за употребу. Осим Крајишта Исхабега Исхаковића, Области Бранковића, Херцеговачког дефтера из 1427. и Албанског дефтера, којег је Н. Филиповић приредио за штампу прије смрти, ништа није доступно широј научној јавности, нити је операбилно за научну употребу. Све то је још увијек на диспозицији појединаца и чини њихов лични фонд извора. Та ситуација и недостатак било какве институције која би се бавила проучавањем повјести БиХ под Турцима, јер то Оријентални институт није и не може бити, условило је да из ове области имамо веома мало радова, како монографских, тако и синтетичких. Ту смо још увијек упућени на монографије Кре-

шевљаковића о капетанијама у БиХ, Шабановића о босанском пашалуку, која није довршена, Сућеске о ајанима, Ханџића о Тузли и околини у XVI стољећу, Ђурђева о православној цркви под османском влашћу, Васића о мартолосима и Аличића о уређењу босанског ејалета, те на неке важне, али мање, радове Н. Филиповића, Б. Ђурђева, А. Сућеске и А. Ханџића о османском феудализму, порезима и царинама и сл. Постоји, истина, доста чланака и расправа о неким питањима, али они са стајалишта укупне способности наше историографије да даје синтезе, ни су од већег значаја.

Описано стање зорно показује да БиХ опћенито заостаје у раду на овом периоду историје, али је ту и мањи интерес осталих центара, па је и ситуација знатно тежа, јер се недостатак радова босанских аутора не компензира постојањем евентуалних паралелних радова у Београду, Загребу, Љубљани, Титограду, Скопљу, Приштини или другдје. Поузданог основа за једну сигурну слику, рађену према захтјевима информатике, овдје нема, па се у сваком покушају да се она да морало комбинирати сопствено истраживање и постојеће знање.

Проучавање претисторије и ране историје на тлу БиХ је много боље и темељи се на систематском и дугогодишњем раду двије значајне институције, тј. Балканолошког института, данас Центра за балканологију и Земаљског музеја. Готово стогодишње искуство, велика традиција, добар рад претходних генерација, организованост и подвргавање знанственим критеријима, те повезаност са одговарајућом научном јавношћу у Југославији и иностранству, допринијели су да је овај период релативно детаљно истражен у радовима Трухелке, Радимског, Фиале, Чрмошника, Баслера, Бенца, Марића, Човића, Пашалића, Бојановског, Имамовића и других бројних научника, археолога и историографа, из чега је изашла и значајна синтеза Праисторија на тлу Југославије, која може бити поуздан ослонац за информатичке елаборације, какве су нужне енциклопедијама.

У мањој мјери и не тако дуготрајно и систематски засновано може се рећи и да је било истраживање наше новије историје. Може се рећи да је област националне историје XIX стољећа понајбоље истражена, као и прве године XX стољећа. То се види по бројним радовима Х. Капиџића, Ф. Хауптмана, М. Екмечића, Н. Шехића, Е. Реџића, М. Имамовића, И. Хаџибеговића, Д. Јузбашаића, Г. Шљиве, Б. Маџара и бројних других аутора, који су израдили цијели низ значајних монографија и аналитичких радова у којима су многе стране овог периода доста детаљно истражене и освијетљене. То се односи и на економску, и на политичку и на идејну, односно културну историју овог периода. Радови из историје XX стољећа Е. Реџића, Н. Шарца и Н. Шехића и др., чине основу и стварају могућност да се овај

период наше повјести доста успјешно прикаже. Осим, тога, овај период побуђује и веома широк интерес хисториографа осталих наших центара, па је ту опће стање изучености и расположивост материјала и кадрова далеко већа. Свако онај ко се нашао пред проблемом приређивања једног сложеног информатичког дјела, каква је ЕЈ, која је специфична врста енциклопедије, тј. национална енциклопедија, те који је знао да се историја народа БиХ мора дати кроз више врста хисториографских информација — синтетичке приказе, аналитичке приказе, приказе личности, приказе појава и покрета, приказе појмова, дјела и значајних повјесних творевина, што све заједно чини приказ историје једне земље у енциклопедији — те ко је имао на уму да се ради о другом издању, које је у великој мјери одређено концептом и реализацијом првог издања, морао је да узме у обзир ово стање наше хисториографије и да рачуна с њим. У тој ситуацији се нашао и РР ЕЈ за БиХ и она је била свјесна нимало ружичастог стања. Она, наравно, није могла да рачуна и на још један додатни моменат, који битно карактеризира нашу хисториографију. *Тај додатни моменат испољио се као потпуна неорганизираност њених снага и институција и, нажалост, као опструкционизам у понашању неких њених протагониста, који се у својим негативним својствима испољио понајвише у цијелој непријатној историји израде Историје народа БиХ у АНУБиХ, али је веома много утицао и на рад РР ЕЈ за БиХ, када се тиче хисториографије.*

Друга, знанствена претпоставка за израду одговарајуће енциклопедијске публикације састоји се у познавању и досљедном провођењу принципа на којима се такве битно информатичке публикације раде.

У овом погледу ваљало је имати на уму да се овдје ради (а) о посебној врсти енциклопедије, тзв. националној енциклопедији, која није чест облик енциклопедијског рада, (б) да се овдје ради о другом издању такве публикације, које је ограничено у погледу могућих промјена садржаја и које захтијева посебан поступак у раду, те (ц) да се ради о публикацији која повезује цијели низ хисторијских и културних токова развоја у нашој земљи, што се изражава у постојању десет редакција, од којих осам републичких и покрајинских и двије специфичне, које морају синхронизирати свој рад и у погледу садржаја и у погледу рокова израде, што значи да постоје *vis* мајор ситуације за сваку редакцију, тј. ситуација када, због проблема било које врсте који се јављају у раду једне редакције, не могу да чекају остале редакције нити цијела публикација.

Специфичност националне енциклопедије састоји се у томе што она покушава да принцип приказа цијелокупности примјени на релативно уско подручје националног живота. Ту се преплићу национални и територијални принцип излагања. Тај мо-

менат је био релативно тешко провести у односу на историју БиХ, јер је њен национални развој специфичан. Енциклопедија захтијева да се у оквиру њених текстова дају једноставне, сажете, специфичне и сигурне информације, које, када се свака од њих узима појединачно, представљају тек дио укупне релевантне информације. Ако се таква информација односи на недовољно предметно издиференцирану материју, те ако она не извире из претходно елаборираних синтетичких и аналитичких радова, онда је веома тешко остварити основни захтјев информатике, тј. да цјелина приказа, која се остварује кроз цјелину дјела, буде јасна, прегледна, сигурна, без оцјена и упитности, какве су могуће у научном раду на одређеним питањима.

Сви ови проблеми дошли су до израза и у првом издању ЕЈ, у оном дијелу који се односи на БиХ. То се види по карактеристикама основног концепта тог издања, затим карактеру прилога из историографије у њему. У концепцији је то издање полазило од става да БиХ не представља историјскокултурну цјелину, што се одразило понајвише на прилозима из историографије, који су рађени на начелу мозаичности, а не историјске цјелине. Исто се односи и на национални аспект тог издања, које не познаје национални идентитет Муслимана.

Израда овог издања, поред потребе да се изради потпуно нови приступ, али који је ограничен у погледу могућности лимитом на 40% укупних могућих измјена, налагала је синхронизацију рада са осталим редакцијама, гдје се РР за БиХ нашла у најтежем положају, због чињенице да су промјене у оквиру њеног програма биле највеће, а чињеница да се гро материјала морао приредити управо за прве три књиге, створио је услове који су захтијевали форсиран рад. Све је то оптеретило рад редакције великим тешкоћама које су се изразиле у појачаним организацијским проблемима.

Организацијски аспект рада на енциклопедији произилази из чињенице да је рад на оваквим издањима веома сложен организацијски подухват. Поготово у увјетима нашег система који жели да очува самосталност сваког повјесног и културног субјекта и да, уједно, буде ефикасан. Мора се рећи да у БиХ нису постојале основне претпоставке за организацију рада на изради енциклопедије. Није постојала традиција ни организација. Рад на изради првог издања био је слабо организиран и садржао је бројне недостатке. Никаква архива или подаци о раду на првом издању нису постојали, бројни спорови са ауторима нису разрјешавани, због чега су се десила касније бројна одбијања сарадње. Просторије нису постојале и добивене су тек после четири године рада. Тако се може рећи да основни увјети за рад нису постојали и да су морали бити изграђивани током самога рада.

Други значајан аспект организацијске природе проистацао је из специфичности саме организације рада на Енциклопедији. Енциклопедија је издање Лексикографског завода, а РР за БиХ је организацијски дио тог завода. РР за БиХ је била више један друштвени орган, него ли стварна редакција са свим правима уређивања едиције, јер је једино ЦР у Загребу имала право стварног уређивања едиције, тј. примања и одбијања текстова, аутора и сл. РР је у великој мјери била неке врсте сервис ЦР. Не умањује ништа на томе односу чињеница да је у раду било доста разумијевања, али онда када га није било, однос је садржавао потпуну подређеност РР ставовима ЦР. Такав однос је увјетовао да се сви текстови изнад 30 редова, а то су сви релевантни текстови из историографије, шаљу свим осталим редакцијама као и ЦР, на рецензирање и нису могли бити усвојени без сагласностј свих. Трећи, организацијски увјет за дјелатност био је стање наше сопствене организираности на одређеним секторима знанственог рада. У том погледу искуства из рада на енциклопедији су крајње негативна. То се односи на многе области, а посебице на историографију. *Настојање да се створе неопходни увјети и организационе претпоставке за рад на овом пољу, кроз организирану сарадњу са неким институтом, нису успјели. Ни удружење историчара није било показало никакав интерес за то питање. Тако оно није организирано дискусију о првом издању, што би свакако било од користи, нити се позабавило припремама за израду другог издања. Показало се да субјективизми, несређени лични односи и замјерке, одсуство организације у раду на Историју народа БиХ, личне нетрпељивости појединаца и одређени бојкот чак и саме идеје да се ради нешто што би личило на историјски приказ развоја БиХ као државне, територијалне и културне целине, има своје отпоре, а ти су се изражавали у одбијању неких од најзначајнијих историографа да раде на тим пројектима. Тако први уредник за историју (до 1979) проф. др Бранислав Ђурђев није успио организирати израду нити једног текста за овај дио. Напустивши Сарајево, Ђурђев је оставио издање у нимало завидној ситуацији, а у вријеме већ приспјелих рокова за израду текстова.*

Може се рећи да су опћи и посебни организацијски увјети за овај рад били више него слаби и то не због подршке и помоћи, финансијске и моралне, друштва, већ због стања организације на пољу науке које код нас влада и због недостатка професионалне и грађанске одговорности код многих наших научника.

Опћи друштвени и финансијски увјети за рад били су углавном добри. Постојао је несумњив и велики интерес органа Републике БиХ за овај рад и њихова спремност да помогну и нађу рјешења за постојеће проблеме, као што су питање просторија, што је дефинитивно ријешено и питање обезбјеђења финансирања нашег удјела у трошковима издања.

Ако су опћи увјети и друштвена помоћ били присутни, може се рећи да организација рада и односи у току израде нашег дијела ЕЈ нису били најповољнији, да су били комплицирани и да су захтијевали много непотребног рада, те да нису постојале неопходне институције како би рад РР био самосталан.

Међутим, специфични знанствени и кадровски увјети за рад, а особито на историографији, били су најнеповољнији. Већ је доста речено о опћем стању науке код нас и одразу тога стања на рад на овом издању. Али, када се има у виду да је проф. др Ђурђев, као први уредник за повјест, напустио редакцију послје четири године рада, са изјавом да се овдје не може ништа постићи и да ваља обновити старо издање, када се има у виду да су најпознатији научници из само њима познатих разлога одбијали да сурађују, као нпр. Д. Којић за средњовјековну повјест, Н. Филиповић, А. Сућеска и М. Васић за период османске повјести, те да су неки неопходни стручњаци из новије повјести, такођер, били одбили да раде и ангажирају се на овом пројекту, онда се види колико су субјективизам, одсуство организације и непрофесионализам били присутни код наших научника и каква је то кочница била у раду било на овом, као уосталом и на другим пројектима који су у БиХ били подузимани.

Ад. 3. Област историографије заступљена је у оваквој једној енциклопедији, каква је ЕЈ, веома обилно. Наиме, излажући и имајући за циљ да прикаже укупан повјесни напор народа и народности наше земље у материјалној, културној и осталим областима производње живота и рада, ова енциклопедија добар дио свога материјала и црпе и ослања на резултате историографије. Мора се поћи од чињенице да је историографски приступ присутан, а резултати историографије служе као основа за излагање у низу области, као што су:

- област становништва са историјом демографских промјена,
- етнолошки аспект структуре становништва, народи и народности,
- економска историја у свим доменима производње, промета и потрошње,
- приказ настанка и развоја институција просвјете, културе, здравства, науке и других области надградње,
- приказ појединих историјских појава и институција, покрета и идеја,
- приказ развоја књижевности, филозофије, правне мисли, обичаја, музике и ликовних умјетности итд.,
- приказ појединих личности наше повјести, краљева, кнезова, династија кућа и сл.,
- криказ појединих правних и других института и односа насталих током наше повјести,

- приказ настанка и развоја градова, утврда, значајних свјетовних и сакралних грађевина и њихових твораца,
- приказ развоја црква и религијских покрета,
- приказ појединих политичких покрета и идеја, те најзад
- синтетички приказ појединих периода развоја политичке повјести.

Све ове информације представљају систем информатичких јединица које само заједно представљају излагање материје повјесног развоја БиХ у Енциклопедији. Никако се та материја не може свести на само онај штур синтетички хронолошки приказ остварен у тзв. *sheti* Босне и Херцеговине.

Писац ових редова, као уредник, није сматрао опортуним објављивање овог сепарата у датој форми. Његова идеја била је да се сав материјал о БиХ објави у сепарату и то у свом интегралном обиму и облику, тј. у ширим верзијама које је уредник и договарао са ауторима. Било је, наиме, могуће предвидјети да ће објављивање сепарата у овом облику, тј. редуцираног само на *sheti*, изазвати бројне неспоразуме и концентrirати пажњу многих на само мали дио и то специфичан дио информација, особито оних хисториографског карактера, што се и показало већ у дискусији о књижевности. Међутим, они који су одлучивали о томе нису уважавали мишљење људи који су имали стварну компетенцију да о томе суде и који су могли предвидјети одређене посљедице. То не значи да се овим негира значај ове публикације, само се указује на њену ограниченост и могуће неспоразуме, уколико се све своди на њу. А за нас је управо карактеристично да се интерес за Енциклопедију не јавља органски и логично, јер је друга књига са прилозима које садржи и сепарат, изашла већ 1981. године и нико досад није о њој рекао ни једну критичку ријеч, али када се појавио сепарат, о њему сви журе да кажу своје мишљење. То се не може сматрати нормалним за критерије знанственог рада и комуникације којој је интерес знаности у првоме реду, односно којој је интерес знанственог напретка првенствен интерес. Предузимање израде другог издања ЕЈ, са стајалишта БиХ, значило је прије свега нужност темељите оцјене првога издања. Та оцјена је вршена помно и темељито, а што се тиче хисториографске материје, она је вршена од стране тада најбољих стручњака за ту област које је успио ангажирати проф. др Ђурђев. Он сам је вршио примарну оцјену, а посебно су мишљење о неким дјеловима дали проф. Н. Филиповић, проф. А. Сућеска и други. Када су дошли на ред чланци из тзв. *sheme* СРБиХ и тада је вршено накнадно процјенљивање и цјелине приказа материје у првом издању, а и појединих прилога. У том смислу је констатовано да, нажалост, интер-

претација ове материје у првом издању пати од бројних недостатака. Највећи је свакако био у томе што БиХ није у својој историјској пројекцији дата као цјелина, него је то учињено само за средњовјековну босанску државу и, донекле, за турски период, гдје су из пера проф. А. Бабића и др. Х. Шабановића написана два хронолошка приказа. Да би се нагласила државност Босне из тог периода додат је Бабићевом приказу и посебан чланак о босанској канцеларији, те о цркви босанској, Шабановићев приказ није узео у обзир друштвене односе у Босни за турске власти, нити класне односе у њој, те одговарајуће борбе у XVIII и XIX стољећу. Остали периоди националне повјести били су конципирани као низ есејистичких приказа појединих покрета и проблема, чиме се наглашавала чињеница да не постоји континуитет у њеном националном повјесном развоју, а што је било и наглашено одрицањем националног идентитета Муслимана. Остали прилози су били доста произвољно конципирани и то уз доста снажно присуство идеје о Босни као земљи куриозитета.

Сви рецензенти, чије је мишљење РР тражила, сложили су се, као и сама Редакција и тзв. консултативна група, да је нужно писати нове прилоге за период средњег вијека, за османски период и за све периоде новије повјести. Због наведеног разлога (одлазак уредника) са ангажирањем писаца се каснило, а и одбијање бројних аутора да пишу и сарађују на изради текстова довело је Редакцију у дилему да остави старе текстове или да ангажује вољне и расположиве снаге. Друго рјешење је било логично и неопходно, те се Редакција одлучила да повјери израду текстова постојећим снагама које су биле вољне да раде. На тај корак Редакција се одлучила из сљедећих разлога: (1) што је природно да наша средина изради сама о себи историографски приказ; (2) што је логично да се ангажирају снаге које постоје, што су те снаге способне за тај задатак и што је логично да средина добија и кроз овај приказ слику о себи; (3) што је за нас било неприхватљиво да пристанемо на присилну имобилизацију и извјесну капитулацију оним снагама које су нам сугерирале да нисмо за то способни и да морамо пристати да нам развијеније средине пишу нашу историју. Тако смо и ангажовали слиједеће ауторе:

— претисторија и стара историја: Ђ. Баслер, А. Бенац, Б. Човић, З. Марић, Б. Пашквалин, Н. Милетић;

— средњи вијек: М. Вего;

— османски период: А. Аличић;

— нова повјест: М. Имамовић, Н. Шехић, И. Хаџибеговић, В. Чубриловић, Б. Глигоријевић, П. Морача.

Рад на текстовима био је сложен и тежак и подразумијевао је процес оцјене и у РР за БиХ и у свим осталим РР, већ

према мањем или већем њиховом интересу за одређени период. Рецензенти текстова били су: А. Бенац, Н. Шехић, С. Ђирковић, Р. Самарџић, Ј. Шидак, Н. Клаић, Ст. Кесић, Д. Јанковић, Б. Павичевић, Т. Мацан, Б. Глигоријевић, М. Бојић и др.

Сваки текст разматрала је ЦР ЕЈ, као једина надлежна да одобри прихватање и штампање текстова, а знатну помоћ пружила је у раду и ужа редакција у саставу: Н. Диздаревић, Х. Грапчановић, Х. Иштук, А. Бенац, Н. Бабић, Н. Шарац, В. Савић и М. Филиповић, која је имала задаћу да размотри евентуалне спорне моменте и да помогне у налажењу најповољнијих рјешења. Мора се рећи да су сви аутори показали максимум залагања, труда и кооперативности, односно да су настојали да све примједбе и бројне сугестије рецензента и редакција усвоје и да их примјене у редиговање текстова. Иако су увјети за рад били тешки, рокови кратки, а систем рада неодређен и нејасно прецизираних релација, овај посао је на вријеме и са доста успјеха остварен. И оvdје треба поново одати признање ауторима прилога због њиховог пожртвованог рада и спремности да прихвате тешке услове и ризике оваквог рада и могућег неразумијевања тог посла. У цјелини се може рећи да је израда текстова за ЕЈ, који се односе на БиХ, а што подразумијева рад великог броја људи на цијелом низу различитих прилога, обављен тачно и на вријеме, да је изведен под веома тешким увјетима и уз поштовање специфичности рада на информатичким дјелима, уз присуство извјесне и неоправдане пасивизације, ако не и бојкота цијелога овога рада, од стране више угледних научника историографа, који није био мотивиран ни самом материјом, ни условима рада ни односом Редакције према њима. Посао на писању текстова је извршен уз поштовање свих основних принципа зnanственог рада у овој области, тј. у области енциклопедистике. Свака конструктивна критичка мисао, која би указивала на енциклопедистичке и информатичке пропусте ових публикација, која би настојала да унаприједи наше познавање историје БиХ у било којем периоду, те која би поштовала све битне претпоставке и услове под којима је Енциклопедија Југославије рађена, а понајвише чињеницу да она као цјеловито дјело није још изашла, те да њен историографски дио не може да се сведе само на приказе историје БиХ у тзв. shemі БиХ, може да буде од знатне користи за наш даљњи рад. Особито уколико критика буде покушала да сагледа разлоге и узроке постојеће неорганизираности наше науке на пољу повјесних истраживања и рада.